

EFEKTYWNE PRAWO W EFEKTYWNYM PAŃSTWIE

Specyfika rozpatrywania sporów związanych z wychowywaniem dzieci w Rosji

Autor opracowania:

Dr hab. Jacek Zaleśny¹

¹ Doktor habilitowany, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8231-4454>.

Opracowanie przygotowane w ramach projektu:
Efektywne prawo w efektywnym państwie. Uwarunkowania lokalne w kontekście globalnym, wobec wyzwań XXI w. w walce z przestępczością.

**FUNDACJA
INSTYTUT
PRAWA
USTROJOWEGO**

www.ipu.org.pl
<https://efektywne-prawo.org.pl/>

<https://www.facebook.com/fundacjaipu>

fundacja@ipu.org.pl

Ministerstwo
Sprawiedliwości

FUNDACJA
INSTYTUT PRAWA
USTROJOWEGO

„Sfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego Dysponentem jest Minister Sprawiedliwości”

Spis treści

Wprowadzenie.....	4
1. Podstawy prawne.....	5
2. Zagadnienia formalnoprawne – zasady procedowania	7
3. Poznanie opinii dziecka.....	8
4. Przedmiot sporów.....	9
5. Ustalenie miejsca zamieszkania dziecka z rodzicami mieszkającymi osobno	10
6. Wykonywanie praw rodzicielskich przez rodzica niemieszkającego z dzieckiem	12
7. Eliminacja przeszkód w komunikacji z dzieckiem bliskich członków jego rodziny	14
8. Pozbawienie praw rodzicielskich	15
9. Ograniczenie praw rodzicielskich	19
10. Przywrócenie praw rodzicielskich	21
Podsumowanie	22
Bibliografia.....	23

Wprowadzenie

W doktrynie rosyjskiej przez spory związane z wychowywaniem dzieci rozumie się wszelkie rodzinne konflikty prawne związane z realizacją prawa dziecka do wychowania w rodzinie. Większość tego rodzaju sporów rozwiązywana jest przez ich uczestników bez ingerencji z zewnątrz, w drodze kompromisów i porozumień². Tylko niektóre z nich są tego rodzaju, że wymagają ingerencji podmiotów zewnętrznych – odpowiednich organów władzy publicznej, w tym: sądów.

Natomiast, jeśli już spory dotyczące wychowania dzieci wymagają zaangażowania sądów, to są zaliczane do skomplikowanych sądowych spraw cywilnych. Przede wszystkim jest tak ze względu na społeczną wagę rozstrzyganych spraw, daleko idącą ingerencję w dobrostan dziecka i prawa jego rodziców (odpowiednio: i innych osób bliskich), jak również ze względu na przedmiot postępowania dowodowego i ocenę materiałów dowodowych³.

² O.Ю. Косова, *Семейное право: учебник*, Иркутск 2016, s. 298.

³ Е.Н. Толмачева, *Практика разрешения семейно-правовых споров: доказательства и доказывание по семейным спорам о воспитании детей*, „Современное право” 2017, № 4, s. 83.

1. Podstawy prawne

W aksjologii Konstytucji Federacji Rosyjskiej państwo chroni dzieciństwo (art. 38 ust. 1), a troska o dzieci i ich wychowanie jest zarówno prawem, jak i obowiązkiem rodziców (art. 38 ust. 2). Powstałe w tym zakresie spory prawne zasadniczo rozpatrywane są przez sąd (art. 47), a fakultatywnie – w trybie mediacji⁴.

Do rozstrzygania sporów związanych z wychowywaniem dzieci, oprócz Konstytucji, mają zastosowanie akty prawa międzynarodowego, których Rosja jest stroną. Na mocy art. 15 ust. 4 Konstytucji, powszechnie uznane zasady i normy prawa międzynarodowego oraz umowy międzynarodowe, których stroną jest Rosja, stanowią integralną część jej porządku prawnego, a jeżeli umowa międzynarodowa ustanawia inne rozwiązania prawne niż przewidziane przez ustawę, wówczas stosuje się przepisy umowy międzynarodowej. Do aktów prawa międzynarodowego mających szczególne znaczenie dla rozstrzygania spraw związanych z wychowywaniem dzieci zalicza się Konwencję ONZ o prawach dziecka z 20 listopada 1989r.⁵.

Trzeci poziom regulacji prawnych, po Konstytucji i aktach prawa międzynarodowego, mających zastosowanie do rozpatrywania sporów związanych z wychowywaniem dzieci, to ustawodawstwo federalne. W zakresie przepisów prawa materialnego zasadniczo jest to Kodeks Federacji Rosyjskiej z dnia 29 grudnia 1995 r. - Kodeks rodzinny Federacji Rosyjskiej⁶, zaś przepisów proceduralnych – Kodeks postępowania cywilnego Federacji Rosyjskiej z dnia 14 listopada 2002 r.⁷. Zastosowanie mają także ustawa federalna z dnia 24 lipca 1998 r. w sprawie podstawowych gwarancji praw dziecka w Federacji Rosyjskiej⁸, ustawa federalna z dnia 29 grudnia 2010 r. w sprawie ochrony dzieci przed informacjami szkodliwymi dla ich

⁴ Szeroko na ten temat zob. J. Zalesny, *Rozwiązywanie sporów rodzinnych w trybie mediacji w Rosji*. Opracowanie przygotowane w ramach projektu: *Efektywne prawo w efektywnym państwie. Uwarunkowania lokalne w kontekście globalnym, wobec wyzwań XXI w. w walce z przestępczością*.

⁵ <https://base.garant.ru/2540422/> (12.09.2023).

⁶ Кодекс Российской Федерации от 29 декабря 1995 г. – Семейный кодекс Российской Федерации (с изм. и доп.), <https://base.garant.ru/10105807/> (12.09.2023).

⁷ Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14 ноября 2002 г. (с изм. и доп.), <https://base.garant.ru/12128809/> (12.09.2023).

⁸ Федеральный закон от 24 июля 1998 г. N 124-ФЗ "Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации", <https://base.garant.ru/179146/> (12.09.2023).

zdrowia i rozwoju⁹. Rzadziej (ze względu na fakultatywny charakter mediacji względem sądowego rozpoznawania sporów, z zastrzeżeniem, że w danej kategorii spraw mediacja jest dopuszczalna) do rozwiązywania tego typu sporów stosuje się ustawę federalną z 27 lipca 2010 r. w sprawie alternatywnego trybu rozwiązywania sporów z udziałem pośrednika (postępowanie mediacyjne)¹⁰.

Zgodnie z art. 1 Prawa rodzinnego, prawo rodzinne opiera się na konieczności wzmocnienia rodziny, budowania relacji rodzinnych w oparciu o uczucia wzajemnej miłości i szacunku, wzajemnej pomocy i odpowiedzialności wobec rodziny wszystkich jej członków, niedopuszczalności samowolnej ingerencji kogokolwiek w sprawy rodzinne, zapewnienia swobodnego wykonywania obowiązków członków rodziny przysługujących im praw, możliwość sądowej ochrony tych praw.

Regulacja stosunków rodzinnych odbywa się zgodnie z zasadami dobrowolności zawarcia małżeństwa mężczyzny i kobiety, równości praw małżonków w rodzinie, rozwiązywania problemów wewnątrzrodzinnych w drodze wzajemnego porozumienia, priorytetu rodzinnego wychowania dzieci, troski o ich dobro i rozwój, zapewnienia priorytetowej ochrony praw i interesów małoletnich i niepełnosprawnych członków rodzin.

Prawa obywateli w rodzinie mogą być ograniczane wyłącznie na podstawie prawa federalnego i tylko w zakresie niezbędnym do ochrony moralności, zdrowia, praw i uzasadnionych interesów pozostałych członków rodziny i innych obywateli.

⁹ Федеральный закон от 29 декабря 2010 г. N 436-ФЗ "О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию", <https://base.garant.ru/12181695/> (12.09.2023).

¹⁰ Федеральный закон от 27 июля 2010 г. N 193-ФЗ "Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)" (с изм. и доп.), <https://base.garant.ru/12177508/> (12.09.2023).

2. Zagadnienia formalnoprawne – zasady procedowania

Zgodnie z art. 24 Kpc, wszystkie kategorie spraw związanych z wychowaniem dzieci są rozpatrywane przez sąd rejonowy powszechnej jurysdykcji jako sąd pierwszej instancji. Z punktu widzenia właściwości miejscowej sądu, większość sporów dotyczących dzieci jest rozpatrywana w miejscu zamieszkania pozwanego (art. 28 Kpc). Zarazem, występując jednocześnie z żądaniami pozbawienia praw rodzicielskich i poboru alimentów, powód ma prawo wystąpić z takim roszczeniem w miejscu zamieszkania pozwanego lub w miejscu swojego zamieszkania, co ma służyć realizacji interesów dziecka w postaci prawa do bycia wysłuchanym podczas każdego procesu (art. 57 Kodeksu rodzinnego).

Na podstawie art. 23 ust. 2 ustawy federalnej w sprawie podstawowych gwarancji praw dziecka w Federacji Rosyjskiej, przy składaniu pozwu w sporach związanych z wychowaniem dzieci nie uiszcza się opłaty sądowej.

Na podstawie art. 78 Kodeksu rodzinnego, przy rozpatrywaniu przez sąd sporów związanych z wychowaniem dzieci, niezależnie od tego, kto wystąpił z wnioskiem dotyczącym dziecka, w sprawę musi zaangażować się organ opiekuńczy i kuratorski. Organ opiekuńczy jest obowiązany przeprowadzić badanie warunków życia dziecka i osoby ubiegającej się o jego wychowanie oraz przedstawić sądowi protokół badania i oparty na nim wniosek co do istoty sporu. Z kolei obowiązkowy udział prokuratora, a także organu opiekuńczego i kuratorskiego jest przewidziany przy rozpatrywaniu spraw o pozbawienie praw rodzicielskich, przywrócenie praw rodzicielskich i ograniczenie praw rodzicielskich.

W rozpatrywaniu sporów sądowych związanych z wychowaniem dzieci przewidziany jest udział organu opiekuńczego i kuratorskiego, zarówno jako strony w sprawie (powód), jak i jako organu państwowego właściwego do opiniowania istoty sporu.

Opinia organu opiekuńczego i kuratorskiego, jak każdy inny dowód, nie jest dla sądu wiążąca. Jest oceniana przez sąd zgodnie z jego wewnętrznym przekonaniem, w oparciu o całościowe, kompletne, obiektywne i bezpośrednio przeprowadzone postępowanie¹¹.

¹¹ Zob. O.Ю. Ильина, О.А. Русаковская, *Об использовании специальных знаний при рассмотрении судебных споров о воспитании детей родителями, проживающими раздельно*, „Вестник ТвГУ. Серия: Право” 2019, № 4, s. 129.

3. Poznanie opinii dziecka

Zgodnie z art. 12 Konwencji o prawach dziecka, dziecku, które jest zdolne do sformułowania własnych poglądów, należy zapewnić prawo do swobodnego wyrażania swoich poglądów we wszystkich sprawach go dotyczących, przy tym poglądom dziecka należy nadać należyłą wagę zgodnie z jego wiekiem i dojrzałością. W tym celu dziecku należy w szczególności zapewnić możliwość bycia wysłuchanym we wszelkich postępowaniach sądowych lub administracyjnych, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela lub właściwego organu, w sposób przewidziany w przepisach proceduralnych prawa krajowego. W ramach uszczegółowienia przepisów Konwencji, w art. 57 Kodeksu rodzinnego przewidziano, że dziecko ma prawo wyrazić swoją opinię przy podejmowaniu decyzji w rodzinie w każdej sprawie dotyczącej jego interesów, a także do bycia wysłuchanym w trakcie wszelkich postępowań sądowych lub administracyjnych. Wzięcie pod uwagę opinii dziecka, które ukończyło dziesiąty rok życia, jest obowiązkowe, chyba że jest to sprzeczne z jego interesem. W przypadkach przewidzianych w art. 59, 72, 132, 134, 136, 143, 145 Kodeksu rodzinnego, organy opiekuńcze i kuratorskie lub sąd mogą podjąć decyzję wyłącznie za zgodą dziecka, które ukończyło dziesięć lat. Są to następujące sprawy: 1) zmiana imienia i nazwiska dziecka, 2) przywrócenie praw rodzicielskich, 3) przysposobienie dziecka, 4) zmiana nazwiska, imienia i patronimiki (nazwiska ojcowskiego) przysposobionego dziecka, 5) rejestracja rodziców przysposabiających dziecko jako rodziców dziecka przysposobionego, 6) zachowanie nazwiska, imienia i patronimiki (nazwiska ojcowskiego) dziecka po unieważnieniu przysposobienia, 7) ustanowienie kuratora dla dziecka, które ukończyło dziesiąty rok życia.

Biorąc pod uwagę opinię dziecka, które ukończyło dziesiąty rok życia, sąd musi ustalić, czy opinia dziecka jest konsekwencją wpływu na nie jednego z rodziców lub innych zainteresowanych stron, czy dziecko jest świadome własnego interesu przy wyrażaniu tej opinii i sposobie jej uzasadnienia. Biorąc pod uwagę ustalone okoliczności, opinia dziecka nie zawsze jest decydująca przy podejmowaniu decyzji przez sąd.

4. Przedmiot sporów

Do sporów związanych z wychowywaniem dzieci zalicza się przede wszystkim spory¹²:

- w sprawie ustalenia miejsca zamieszkania dziecka, jeżeli rodzice mieszkają osobno (art. 65 Kodeksu rodzinnego);
- w sprawie wykonywania praw rodzicielskich przez rodzica niemieszkającego z dzieckiem (art. 66 Kodeksu rodzinnego);
- w sprawie eliminacji przeszkód w komunikacji z dzieckiem bliskich członków jego rodziny (art. 67 Kodeksu rodzinnego);
- w sprawie pozbawienia praw rodzicielskich (art. 70 Kodeksu rodzinnego);
- w sprawie przywrócenia praw rodzicielskich (art. 72 Kodeksu rodzinnego);
- w sprawie ograniczenia praw rodzicielskich (art. 73 Kodeksu rodzinnego);
- w sprawie zniesienia ograniczeń praw rodzicielskich (art. 76 Kodeksu rodzinnego).

¹² Л.В. Кудрявцева, С.А. Куемжиева, Л.В. Масленникова, *Актуальные проблемы семейного права: учеб. пособие*, Краснодар 2020, s. 98. Por. А.Ю. Кравцов, *Процессуальные особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. Учебно-методическое пособие*, Иркутск 2016, s. 90-91.

5. Ustalenie miejsca zamieszkania dziecka z rodzicami mieszkającymi osobno

Jeżeli rodzice mieszkają osobno, miejsce zamieszkania małoletnich dzieci ustala się w formie porozumienia (zgody) rodziców. W braku takiego porozumienia spór między rodzicami dotyczący miejsca pobytu dzieci może rozstrzygnąć sąd na wniosek któregoś z nich.

Na mocy art. 57, 61 i 65 Kodeksu rodzinnego, rozstrzygając spór między rodzicami dotyczący ustalenia miejsca pobytu małoletnich dzieci, sąd musi kierować się równością praw i obowiązków ojca i matki w stosunku do swoich dzieci, a także interesami małoletnich i musi uwzględnić opinię dziecka, które ukończyło dziesiąty rok życia, o ile nie jest to sprzeczne z jego interesami.

W uchwale Plenum Sądu Najwyższego Federacji Rosyjskiej z dnia 27 maja 1998 r.¹³ wyjaśniono, jakie okoliczności należy wziąć pod uwagę przy rozstrzygnięciu sporu dotyczącego ustalenia miejsca pobytu małoletniego dziecka. Do takich okoliczności należą: przywiązanie dziecka do każdego z rodziców, braci i siostr; wiek dziecka; moralne i inne cechy osobiste rodziców; związek istniejący pomiędzy każdym z rodziców a dzieckiem; możliwość tworzenia warunków do wychowania i rozwoju dziecka (uwzględniając rodzaj działalności, czas pracy rodziców, ich sytuację majątkową i cywilną, stan zdrowia rodziców); inne okoliczności charakteryzujące sytuację, która rozwinęła się w miejscu zamieszkania każdego z rodziców.

Ustalając miejsce pobytu dziecka, sądy biorą pod uwagę takie okoliczności, jak: okazanie dziecku większej troski i uwagi przez jednego z rodziców; zachowania społeczne rodziców; sytuacja moralna i psychologiczna, która rozwinęła się w miejscu zamieszkania każdego z rodziców; pociągnięcie rodziców dziecka do odpowiedzialności administracyjnej lub karnej; posiadanie przeszłości kryminalnej; status zarejestrowany w przychodniach psychoneurologicznych, narkologicznych; klimatyczne warunki życia dziecka mieszkającego z rodzicem, gdy rodzice mieszkają w różnych strefach klimatycznych; możliwość otrzymania opieki medycznej w odpowiednim czasie; obecność lub nieobecność u rodziców drugiej rodziny; środowisko społeczne dziecka (przyjaciele, opiekunowie, nauczyciele); przywiązanie

¹³ Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27 мая 1998 г. N 10 "О применении судами законодательства при разрешении споров, связанных с воспитанием детей" (с изм. и доп.), <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/12011896/> (12.09.2023).

dziecka nie tylko do rodziców, braci i sióstr, ale także do dziadków mieszkających z nimi w tej samej rodzinie, bliskość miejsca zamieszkania bliskich (dziadkowie, bracia, siostry itp.), którzy realnie mogą pomóc rodzicowi, z kim faktycznie dziecko jest wychowywane; dogodność lokalizacji placówek oświatowych, klubów sportowych i placówek oświaty dodatkowej, do której uczęszcza dziecko, oraz możliwość stworzenia przez każdego rodzica warunków do uczęszczania na takie zajęcia dodatkowe. Nie jest to wyliczenie wyczerpujące. Fakty podlegające ustaleniu ustalane są każdorazowo odrębnie, w oparciu o podstawę i przedmiot wniosku¹⁴.

W sprawach tej kategorii sąd może zarządzić badanie w celu zdiagnozowania relacji wewnątrzrodzinnych i relacji dziecka z każdym z rodziców, określenia cech psychologicznych każdego z rodziców i dziecka, w celu przeprowadzenia psychologicznej analizy sytuacji jako całość (konflikt rodzinny). Może określić obecność lub brak wpływu psychologicznego na dziecko ze strony jednego z rodziców. W tych celach mogą być wyznaczone badania sądowo-psychologiczne, sądowo-psychiatryczne, a także całościowe ekspertyzy sądowe (psychologiczno-psychiatryczne, psychologiczno-pedagogiczne, psychologiczno-waleologiczne, społeczno-psychologiczne). Dodatkowo, przy rozpatrywaniu spraw, w charakterze specjalistów, mogą być zaangażowani inspektorzy do spraw nieletnich; specjaliści z władz oświatowych; specjaliści ds. ochrony dzieci; nauczyciele (wychowawcy klas); psychologowie edukacyjni; pedagodzy społeczni; lekarze – psychologowie diagnostyczni, psychiatry i lekarze innych specjalności.

Sama w sobie korzystna sytuacja majątkowa jednego z rodziców, większe bezpieczeństwo finansowe jednego lub drugiego rodzica, pełniony przez niego urząd czy pozycja społeczna w społeczeństwie nie są czynnikami determinującymi, na podstawie których sąd rozstrzyga kwestię ustalenia miejsca zamieszkania dziecka. Sąd podejmuje decyzję, biorąc pod uwagę wszystkie istotne prawnie okoliczności, a przede wszystkim kierując się dobrem dziecka¹⁵.

¹⁴ Е.Н. Толмачева, *Практика разрешения семейно-правовых споров: доказательства и доказывание по семейным спорам о воспитании детей*, „Современное право” 2017, № 4, s. 85.

¹⁵ Szeroko na temat wykonywania orzeczenia sądu w sprawie ustalenia miejsca zamieszkania dziecka zob. М.Ю. Федан, *Споры связанные с определением места жительства ребенка: проблемы конституционализации правового регулирования*, „Вестник ТвГУ. Серия: Право” 2014, № 2.

6. Wykonywanie praw rodzicielskich przez rodzica niemieszkającego z dzieckiem

Mieszkanie dziecka z jednym rodzicem nie pozbawia drugiego rodzica prawa i obowiązku uczestniczenia w jego wychowaniu. Rodzic niemieszkający z dzieckiem ma prawo porozumiewać się z dzieckiem i ma obowiązek brać udział w jego wychowaniu, a rodzic, z którym dziecko mieszka, nie ma prawa zabraniać tego drugiemu rodzicowi. Rodzic niemieszkający z dzieckiem ma prawo do porozumiewania się z dzieckiem, uczestniczenia w jego wychowaniu oraz rozwiązywania kwestii edukacji dziecka.

Przy ustalaniu trybu porozumiewania się rodzica z dzieckiem uwzględnia się wiek dziecka, jego stan zdrowia, przywiązanie do każdego z rodziców oraz inne okoliczności mogące mieć wpływ na zdrowie fizyczne i psychiczne dziecka, na jego rozwój moralny. Oprócz powyższych okoliczności sądy biorą pod uwagę także istnienie lub brak warunków do wychowania i rozwoju dziecka (jak dostępność miejsc do spania, zabawy itp.); jak dziecko spędza dzień; odległość pomiędzy miejscem zamieszkania powoda a miejscem zamieszkania dziecka; długość czasu, przez który dziecko nie komunikowało się z rodzicem, i inne okoliczności ważne z punktu widzenia dobra dziecka. Rozstrzygając takie spory, sądy kierują się zarówno równością praw rodzicielskich obojga rodziców, biorąc pod uwagę ich wolę, jak i interesem dziecka.

Tryb porozumiewania się rodzica z dzieckiem ustala sąd na przyszłość – do osiągnięcia przez dziecko pełnoletności, chyba że w pozwie wskazano inaczej. W razie potrzeby sąd może zmienić sposób porozumiewania się z dzieckiem na wniosek któregokolwiek z rodziców, a gdy dziecko osiągnie wiek czternastu lat – na wniosek samego dziecka (art. 56 Kodeksu rodzinnego).

Jeżeli strony (jedna ze stron) o to wnoszą, to w sentencji decyzji lub porozumienia zatwierdzonego przez sąd, mogą zostać wskazywane konkretne obowiązki rodziców: prawidłowe traktowanie siebie nawzajem, aby nie podważać wzajemnego autorytetu w oczach dziecka; wspólne rozwiązywanie problemów związanych z edukacją i wychowaniem dziecka; wspólne rozstrzyganie kwestii udziału dziecka w zawodach i turniejach sportowych oraz przygotowaniach do nich; sprzyjanie rozwojowi moralnemu dziecka, niebranie z nim udziału

w sesjach, podczas których wyświetlane są filmy zawierające sceny okrucieństwa i przemocy, a także inne zdarzenia mogące negatywnie wpłynąć na zdrowie psychiczne dziecka; niezakłócanie kontaktowania się dzieckiem, jeśli tego ono chce (drogą korespondencyjną, telefoniczną i internetową); niekomunikowanie dziecku o sobie nawzajem negatywnych opinii; ponoszenie kosztów uczęszczania dziecka do placówek sportowych i edukacyjnych w równych częściach, biorąc pod uwagę wiek i dobro dziecka.

W przypadku niezastosowania się do orzeczenia sądu, wobec winnego rodzica stosuje się środki przewidziane w przepisach prawa cywilnego. W przypadku umyślnego niezastosowania się do orzeczenia sądu na wniosek rodzica niemieszkającego z dzieckiem, sąd może podjąć decyzję o przekazaniu mu dziecka, kierując się dobrem dziecka i biorąc pod uwagę jego zdanie.

7. Eliminacja przeszkód w komunikacji z dzieckiem bliskich członków jego rodziny

Dla swojego rozwoju psycho-fizycznego, dziecko wychowywane jest w rodzinie. Z tego powodu dziadek, babcia, bracia, siostry i inni krewni mają prawo do komunikowania się z dzieckiem. Jeżeli rodzice (jedno z nich) odmawiają umożliwienia bliskim dziecka porozumiewania się z nim, wtedy organ opiekuńczy może zobowiązać rodziców (jednego z nich), aby nie ingerowali w tę komunikację. Jeżeli rodzice (jedno z nich) nie zastosują się do decyzji organu opiekuńczego, wówczas bliscy dziecka lub organ opiekuńczy mają prawo wystąpić z wnioskiem o usunięcie przeszkód w porozumiewaniu się z dzieckiem. Sąd rozstrzyga spór kierując się dobrem dziecka i biorąc pod uwagę jego zdanie. W przypadku niezastosowania się do orzeczenia sądu, wobec winnego rodzica stosuje się środki przewidziane w przepisach dotyczących wykroczeń administracyjnych i przepisach dotyczących postępowania egzekucyjnego.

8. Pozbawienie praw rodzicielskich

Podstawy pozbawienia praw rodzicielskich określone są w art. 69 Kodeksu rodzinnego i jest to wyliczenie wyczerpujące. Rodzic (rodzice) może zostać pozbawiony praw rodzicielskich w stosunku do dziecka w następujących przypadkach: 1) jeśli uchyla się od obowiązków rodzicielskich, w tym w złośliwy sposób uchyla się od płacenia alimentów. Przez uchylanie się od wykonywania obowiązków rodzicielskich w zakresie wychowania dzieci należy rozumieć nielegalne, ciągłe i systematyczne działania (zaniechanie działania) rodzica zmierzające do niewykonywania pełnego zakresu obowiązków rodzicielskich; 2) jeżeli bez uzasadnionej przyczyny odmawia przyjęcia dziecka ze szpitala położniczego, innej placówki medycznej, placówki oświatowej, instytucji zabezpieczenia społecznego lub innej podobnej instytucji. Podstawą do pozbawienia praw rodzicielskich nie jest natomiast samo przebywanie małoletniego dziecka z niepełnosprawnością fizyczną lub umysłową (na wniosek lub za zgodą rodziców) w placówkach systemu zabezpieczenia społecznego, w tym małoletniego do lat piętnastu w szpitalu psychiatrycznym, gdyż rodzice mają prawo oddać takie dziecko na pełną pomoc wyspecjalizowanemu w danym zakresie podmiotowi. Podobnie, samotna matka ma prawo do umieszczenia dziecka w państwowej placówce opiekuńczej na okres nie dłuższy niż rok. Zarazem, samotna matka nie ma prawa odmówić odbioru dziecka. Odmowa odebrania dziecka jest uznawana za podstawę do pozbawienia jej praw rodzicielskich; 3) nadużywa praw rodzicielskich. Rozumie się przez to wykorzystywanie praw rodzicielskich ze szkodą dla interesów dziecka, np. stwarzanie przeszkód w nauce, nakłanianie do żebractwa, kradzieży, prostytucji, spożywania alkoholu lub narkotyków itp.; 4) dziecko jest traktowane okrutnie, łącznie z przemocą fizyczną lub psychiczną wobec niego oraz atakami na jego integralność seksualną; 5) jest pacjentem z przewlekłym alkoholizmem lub narkomanią; 6) dopuścił się umyślnego przestępstwa przeciwko życiu lub zdrowiu swojego dziecka albo życiu lub zdrowiu współmałżonka. Powołanie się na umyślne przestępstwo jednego z rodziców przeciwko zdrowiu lub życiu dziecka albo życiu lub zdrowiu współmałżonka, jako podstawę pozbawienia praw rodzicielskich, zakłada istnienie w tym zakresie orzeczenia sądu. Konieczne jest, aby sąd orzekł, że rodzic dopuścił się umyślnego przestępstwa. Nie ma przy tym znaczenia, czy rodzic został skazany na karę karną, czy jej wykonanie zostało odroczone, zastąpione karą w zawieszeniu, czy też został z niej zwolniony w drodze amnestii lub ułaskawienia.

Ze względu na fakt, że pozbawienie praw rodzicielskich jest środkiem wyjątkowym, pociągającym za sobą poważne konsekwencje prawne zarówno dla rodzica, jak i jego dziecka, rodzice mogą zostać pozbawieni praw rodzicielskich przez sąd jedynie w przypadku dowiedzenia ich winy. Z tego powodu, nie mogą być pozbawione praw rodzicielskich osoby, które nie dopełniają obowiązków rodzicielskich na skutek splotu trudnych okoliczności oraz innych przyczyn od nich niezależnych (na przykład zaburzenia psychicznego lub innej choroby przewlekłej, z wyjątkiem osób cierpiących na chroniczny alkoholizm lub narkomanię).

Praw rodzicielskich może pozbawić tylko sąd. Krąg osób, na wniosek których sądy rozpatrują sprawy o pozbawienie praw rodzicielskich w szeroki sposób jest określony w art. 70 ust. 1 Kodeksu rodzinnego. Należą do nich: jedno z rodziców, niezależnie od tego, czy mieszka z dzieckiem; osoby zastępujące rodziców (rodzice przysposabiający, opiekunowie, kuratorzy); prokurator; organ lub instytucja, której powierzono zadanie ochrony praw małoletnich dzieci (organy opiekuńcze i kuratorskie, komisje do spraw nieletnich, zakłady dla sierot i dzieci pozostawionych bez opieki rodzicielskiej: domy dziecka, internaty, domy dla niepełnosprawnych, ośrodki resocjalizacji), ośrodki pomocy dla dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej, terytorialne ośrodki pomocy społecznej dla rodzin i dzieci, schroniska socjalne dla dzieci i młodzieży, internaty dla dzieci z niepełnosprawnością ruchową i inne)¹⁶. Dziecko ma prawo samodzielnie ubiegać się o ochronę przed znęcaniem się rodziców (osoby je zastępujące) do organu opiekuńczego, a po ukończeniu czternastego roku życia – do sądu.

Osoby upoważnione przez ustawę mają prawo zwracać się do sądu w interesie małoletnich i w celu ochrony ich praw do czasu osiągnięcia przez dziecko pełnoletności bez ograniczeń związanych orzeczeniem przez sąd w przeszłości, tj. jeżeli istnieje obowiązujące orzeczenie sądu w sprawie sporu między tymi samymi stronami, na ten sam temat i na tej samej podstawie. Nie stosuje się wyłączenia zaskarżenia ze względu na fakt, że po wydaniu przez sąd orzeczenia mogły zaistnieć okoliczności stanowiące nową podstawę do orzeczenia.

W sprawach o pozbawienie praw rodzicielskich udział prokuratora jest obowiązkowy (art. 70 Kodeksu rodzinnego). Jeżeli w danym postępowaniu pozew wniósł nie prokurator, ale

¹⁶ Na temat innych osób wnoszących („nietypowi wnoskodawcy”) w sprawach dotyczących wychowania dzieci, tj. osób, które mają merytoryczne i procesowe prawo do roszczenia, ale których interes prawny nie jest oczywisty zob. П.А. Якушев, *Нетипичные истцы в спорах о воспитании детей*, „Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Право” 2018, № 2.

inna uprawniona osoba, to sąd wzywa prokuratora do udziału w postępowaniu, co stanowi dodatkową gwarancję procesową poszanowania praw zarówno małoletnich, jak i rodziców. Rozpatrywanie tej kategorii spraw bez udziału prokuratora stanowi istotne naruszenie norm prawa materialnego i procesowego i stanowi podstawę do uchylecia orzeczenia przez sąd wyższej instancji.

Zgodnie z art. 70 ust. 3 Kodeksu rodzinnego, rozpatrując zagadnienie pozbawienia praw rodzicielskich, sąd rozstrzyga jednocześnie kwestię pobierania alimentów od rodziców (jednego z nich) pozbawionych praw rodzicielskich. Jest tak dlatego, że pozbawienie praw rodzicielskich nie zwalnia rodziców z obowiązku alimentacyjnego.

Alimenty pobierane są na rzecz osoby, której dziecko powierzono pod opiekę – opiekuna, jeżeli w chwili podjęcia decyzji został on ustanowiony kuratorem; drugi rodzic, z którym dziecko mieszka; specjalistycznej placówce dla dzieci, jeżeli w chwili wydania decyzji dziecko było tam umieszczone. Jeżeli los dziecka nie zostanie ustalony i zostanie ono przekazane pod opiekę organu opiekuńczo-kuratorskiego, to alimenty przekazywane są na konto osobiste dziecka w banku. W przyszłości, po przekazaniu dziecka pod opiekę (kuratelę) lub pieczę zastępczą, kwestię przekazania pobranych alimentów osobom, którym dziecko zostało przekazane, będzie można rozstrzygnąć na ich wniosek.

Jeżeli niemożliwe jest przekazanie dziecka innemu rodzicowi lub w przypadku pozbawienia praw rodzicielskich obojga rodziców, wtedy dziecko zostaje przekazane pod opiekę organu opiekuńczego i kuratorskiego.

Dziecko przekazywane jest pod opiekę organu opiekuńczego i kuratorskiego dopiero po rozważeniu możliwości przekazania dziecka innemu rodzicowi na wychowanie lub w przypadku pozbawienia praw rodzicielskich obojga rodziców, jeżeli opiekun (kurator) nie został jeszcze powołany. W takim przypadku organ opiekuńczo-kuratorski pełni funkcję opiekuna (kuratora). Organ opiekuńczo-kuratorski jest obowiązany podjąć działania w celu oddania dziecka pozostawionego bez opieki rodzicielskiej pod opiekę, kuratelę, pieczę zastępczą lub przysposobienie.

Przekazanie dziecka na wychowanie krewnym i innym osobom jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy osoby te zostały wyznaczone na jego opiekunów lub kuratorów.

W przypadku, gdy sąd rozpatrując sprawę o pozbawienie praw rodzicielskich uzna, że nie ma wystarczających podstaw do pozbawienia praw rodzicielskich, ale pozostawienie dziecka pod opieką rodziców jest dla niego niebezpieczne, wówczas sąd odmawia zaspokojenia roszczenia o pozbawienie praw rodzicielskich, ale podejmuje decyzję o ograniczeniu praw rodzicielskich.

Rodzice pozbawieni praw rodzicielskich tracą wszelkie uprawnienia wynikające ze związku z dzieckiem, w stosunku do którego zostali pozbawieni praw rodzicielskich, w tym prawo do otrzymywania od niego świadczeń alimentacyjnych, a także prawo do ulg i świadczeń państwowych ustalanych dla obywateli posiadających dzieci.

Pozbawienie praw rodzicielskich nie zwalnia rodziców z obowiązku alimentacyjnego. Kwestię dalszego wspólnego życia dziecka i rodziców (jednego z nich), pozbawionych praw rodzicielskich, rozstrzyga sąd w sposób określony w przepisach prawa mieszkaniowego.

Dziecko, w stosunku do którego rodzice (jedno z nich) zostali pozbawieni praw rodzicielskich, zachowuje prawo własności lokalu mieszkalnego lub prawo do korzystania z lokalu mieszkalnego, a także zachowuje prawa majątkowe wynikające z faktu pokrewieństwa z rodzicami i innymi osobami bliskimi, w tym prawo do dziedziczenia.

9. Ograniczenie praw rodzicielskich

Zgodnie z art. 73 Kodeksu rodzinnego, ograniczenie praw rodzicielskich oznacza odebranie dziecka rodzicom (jednemu z nich), jeżeli pozostawienie dziecka pod opieką rodziców (jednego z nich) stwarza zagrożenie dla zdrowia fizycznego lub moralnego dziecka wskutek okoliczności niezależnych od rodziców. Takimi okolicznościami mogą być zaburzenia psychiczne lub inna choroba przewlekła, splot trudnych okoliczności życiowych itp. Ograniczenie praw rodzicielskich jest dopuszczalne także w przypadku, gdy pozostawienie dziecka pod opieką jednego z rodziców ze względu na jego zachowanie jest dla dziecka niebezpieczne, ale zarazem nie stwierdzono wystarczających podstaw do pozbawienia rodziców (jednego z nich) praw rodzicielskich.

Z pozwem o ograniczenie praw rodzicielskich mogą wystąpić najbliżsi dziecka, organy i organizacje, na których – zgodnie z obowiązującym prawem – spoczywa obowiązek ochrony praw małoletnich dzieci, placówki wychowania przedszkolnego, placówki oświaty ogólnokształcącej i inne instytucje, a także prokurator. Złożenie wniosku o ograniczenie praw rodzicielskich możliwe jest wyłącznie wobec rodziców i nie dotyczy osób zastępujących rodzica dziecku (opiekunowie prawni, kuratorzy, rodzice przysposabiający, rodzice adopcyjni).

Sprawy o ograniczenie praw rodzicielskich rozpatrywane są na wzór pozbawienia praw rodzicielskich, z udziałem prokuratora oraz organu opiekuńczego i kuratorskiego. Rozpatrując sprawę o ograniczenie praw rodzicielskich, sąd rozstrzyga kwestię pobierania alimentów.

Jeżeli ograniczenie praw rodzicielskich nastąpiło na skutek zawinionego działania rodziców (lub jednego z nich) i po upływie sześciu miesięcy od dnia wydania postanowienia sądu o ograniczeniu praw rodzicielskich rodzice nie zmienili swojego zachowania i postawy wobec dziecka, wówczas organ opiekuńczo-kuratorski jest obowiązany wystąpić przeciwko niemu z wnioskiem o pozbawienie praw rodzicielskich.

Rodzice, których prawa rodzicielskie zostały ograniczone, tracą prawo do osobistego wychowania dziecka, a także prawo do ulg i świadczeń państwowych przysługujących obywatelom posiadającym dzieci. Ograniczenie praw rodzicielskich nie zwalnia rodziców z obowiązku alimentacyjnego.

Dziecko, w stosunku do którego rodzice (jedno z nich) mają ograniczone prawa rodzicielskie, zachowuje prawo własności lokalu mieszkalnego lub prawo do korzystania z lokalu mieszkalnego, a także zachowuje prawa majątkowe wynikające z faktu pokrewieństwa z rodzicami i innymi osobami bliskimi, łącznie z prawem do dziedziczenia.

W przypadku ograniczenia praw rodzicielskich obojga rodziców, dziecko zostaje przekazane pod opiekę organu opiekuńczego lub kuratorskiego.

Zgodnie z art. 75 Kodeksu rodzinnego, rodzicom, których prawa rodzicielskie zostały ograniczone, można zezwolić na kontakt z dzieckiem, jeżeli nie ma to szkodliwego wpływu na dziecko. Kontakt między rodzicami a dzieckiem jest dozwolony za zgodą organu opiekuńczego lub kuratorskiego lub za zgodą opiekuna (kuratora), rodziców adopcyjnych dziecka lub administracji organizacji, w której dziecko się znajduje.

Tak, jak tylko sąd orzeka o ograniczeniu praw rodzicielskich, podobnie tylko sąd orzeka o zniesieniu ograniczenia praw rodzicielskich. W tej sprawie sąd orzeka na wniosek rodziców (lub jednego z nich), jeżeli odpadły przesłanki, na podstawie których rodzice (jedno z nich) zostali ograniczeni w prawach rodzicielskich. Spełniając wymóg zniesienia ograniczenia praw rodzicielskich i zwrotu dziecka rodzicom, sąd rozstrzyga także kwestię wstrzymania poboru alimentów od rodziców na rzecz małoletniego.

10. Przywrócenie praw rodzicielskich

Rodzicom (jednemu z nich) można przywrócić prawa rodzicielskie. Z wnioskiem w tej sprawie mogą wystąpić wyłącznie rodzice (rodzic) pozbawieni praw rodzicielskich. Inne osoby fizyczne i prawne, w tym prokuratura lub organy opiekuńcze, nie mają prawa ubiegać się o przywrócenie praw rodzicielskich.

Pozwanymi są osoby, pod których opieką znajduje się dziecko: drugi rodzic lub opiekun (kurator), rodzic zastępczy. Jeżeli dziecko po pozbawieniu praw rodzicielskich zostanie przekazane pod pełną opiekę państwową w jednej z placówek opiekuńczych, to przeciwko tej placówce kierowany jest wniosek o przywrócenie praw rodzicielskich. Jeżeli rodzic nie wie, gdzie przebywa jego dziecko, to występuje z roszczeniem do organu opiekuńczego, który odebrał dziecko, lub do instytucji, w której dziecko przebywało wcześniej.

Sprawy o przywrócenie praw rodzicielskich są rozpatrywane przez sądy z obowiązkowym udziałem organu opiekuńczego i kuratora. Brak organu opiekuńczego i kuratorskiego prowadzi do unieważnienia decyzji o przywróceniu praw rodzicielskich. Organ opiekuńczo-kuratorski opiniuje celowość przywrócenia rodzicom praw rodzicielskich. Przywrócenie praw rodzicielskich jest dopuszczalne jedynie w przypadkach, gdy sąd uznał, że leży to w interesie dziecka i istnieją ku temu podstawy przewidziane przez prawo: rodzice pozbawieni praw rodzicielskich znacząco zmienili swoje zachowanie, styl życia lub na lepsze zmienili swoje podejście do wychowania dziecka. Jednocześnie niezbędne zmiany powinny wyrażać się nie tylko w planach i pragnieniach, ale w działaniach i czynach. Jeżeli takie okoliczności nie zostaną ustalone, sąd oddala wniosek, pomimo opinii dziecka, które ukończyło dziesiąty rok życia, o chęci zamieszkiwania z rodzicem.

Przywrócenie praw rodzicielskich w stosunku do dziecka, które ukończyło dziesięć lat, jest możliwe wyłącznie za jego zgodą.

Zgodnie z art. 72 ust. 4 Kodeksu rodzinnego, przywrócenie praw rodzicielskich nie jest możliwe, jeżeli dziecko zostało przysposobione, a przysposobienie nie zostało odwołane.

Podsumowanie

Co do zasady, w Federacji Rosyjskiej spory związane z wychowywaniem dzieci są rozwiązywane i rozstrzygane przez sądy powszechnej jurysdykcji na podstawie procedury cywilnej. Zarazem odnotowuje się daleko idące odstępstwa w stosunku do procedury rozstrzygania innych sporów cywilnych. W szczególności, w części postępowań ustawodawca przewiduje obligatoryjny udział prokuratora w postępowaniu, jak również organu opiekuńczego i kuratorskiego. Spory związane z wychowywaniem dzieci są zwolnione z opłat sądowych. Co do *ratio legis* obowiązujących w tym zakresie regulacji, to – niezależnie od interesu stron postępowania i żądań zgłaszanych w postępowaniu – są one oparte na dochodzeniu dobra dziecka jako wartości konstytucyjnej, której realizacji służą tak rodzice dziecka i inne osoby zaangażowane w jego proces wychowawczy, jak i biorące w nim udział organy władzy publicznej.

Bibliografia

Opracowania:

1. J. Zaleśny, *Rozwiązywanie sporów rodzinnych w trybie mediacji w Rosji*. Opracowanie przygotowane w ramach projektu: *Efektywne prawo w efektywnym państwie. Uwarunkowania lokalne w kontekście globalnym, wobec wyzwań XXI w. w walce z przestępczością*.
2. О.Ю. Ильина, О.А. Русаковская, *Об использовании специальных знаний при рассмотрении судебных споров о воспитании детей родителями, проживающими раздельно*, „Вестник ТвГУ. Серия: Право” 2019, № 4.
3. О.Ю. Косова, *Семейное право: учебник*, Irkuck 2016.
4. А.Ю. Кравцов, *Процессуальные особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. Учебно-методическое пособие*, Irkuck 2016.
5. Л.В. Кудрявцева, С.А. Куемжиева, Л.В. Масленникова, *Актуальные проблемы семейного права: учеб. пособие*, Krasnodar 2020.
6. Е.Н. Толмачева, *Практика разрешения семейно-правовых споров: доказательства и доказывание по семейным спорам о воспитании детей*, „Современное право” 2017, № 4.
7. М.Ю. Федан, *Споры связанные с определением места жительства ребенка: проблемы конституционализации правового регулирования*, „Вестник ТвГУ. Серия: Право” 2014, № 2.
8. П.А. Якушев, *Нетипичные истцы в спорах о воспитании детей*, „Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Право” 2018, № 2.

Orzecznictwo:

1. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27 мая 1998 г. N 10 "О применении судами законодательства при разрешении споров, связанных с воспитанием детей" (с изм. и доп.), <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/12011896/> (12.09.2023).

Akty prawne:

1. Конституция Российской Федерации (принята на всенародном голосовании 12 декабря 1993 г.) (с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1 июля 2020 г.), <https://constitution.garant.ru/> (12.09.2023).
2. Федеральный закон от 27 июля 2010 г. N 193-ФЗ "Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)" (с изм. и доп.), <https://base.garant.ru/12177508/> (12.09.2023).
3. Федеральный закон от 29 декабря 2010 г. N 436-ФЗ "О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию", <https://base.garant.ru/12181695/> (12.09.2023).
4. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14 ноября 2002 г. (с изменениями и дополнениями), <https://base.garant.ru/12128809/> (12.09.2023).
5. Кодекс Российской Федерации от 29 декабря 1995 г. – Семейный кодекс Российской Федерации (с изм. и доп.), <https://base.garant.ru/10105807/> (12.09.2023).
6. Федеральный закон от 24 июля 1998 г. N 124-ФЗ "Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации", <https://base.garant.ru/179146/> (12.09.2023).